

VI. A síkság erdős vidékei.

I. Csak a XII. században kezdenek benépesülni a tágabb Szamosmentét két oldalról szegélyező erdős területek. Sorsukra a közelebről is ismert Kölcsei-birtoktest példájából lehet következtetni.

Erről a Túr két partján, északon a Tiszáig elnyúló nagy területről 1181-ből pontos leírásunk maradt.¹ A leírás a cégényi monostor népeit veszi számba s az említett, ma kilenc népes falunak helyet adó földet egyszerűen erdőségnek nevezi, benne négy prediumot, azaz kis települést sorolván fel, összesen 33 szolgál-mansióval. Van a birtoknak több erdőőre, lovasjobbágya, különféle foglalkozást teljesítő szolgálja, pásztora. Egy malom s a nagy állatállomány egy része már az erdőgazdálkodástól független mezőgazdasági formák képviselője, melyeknek itt még nincs nagy multja. Ez a kép olyan vidéket mutat be, mely néhány évtizeddel azelőtt lakatlan őserdő s melynek négy telep elhelyezkedő, nagyobb faluhoz együttvéve is kevés lakosága nem régen került csak oda, hogy az erdők lassú irtásával hamarosan fejlettebb életlehetőséget teremtsen magának. Az első szolganép itteni multja tehát nem nyúlhat vissza a XII. századnál korábbi időre.

Tudjuk, hogy a leírt föld már a század közepe táján a nemzetség birtokában volt s Kölcse comes éppen ekkor adományozta az általa alapított cégényi monostornak. Ha az első erdőőrök és szolgálak ennél valamivel előbb meg is jelentek — a monostor nem kaphatott lakatlan őserdőt —, kétséggkívül már a nemzetség telepítette ki őket. A túrmenti királyi erdők tehát lakatlanul jutottak a Sente-Mágócsok kezére s a végső formákat századok folyamán ők alakították ki, az irtás nehéz munkáját az ő magyar jobbágyságuk végezte. Az első XII. századi négy telep Cseke, Milota, Gebusa és Túr. Gebusa valószínűleg Kölese elírása,² az utolsó pedig — hacsak nem Istvándi eredetibb neve — korán

¹ 1288<1366<XVI. század (másolat a Kapy-család levéltárában).
Kiadása: Szentpétery: Regesta 43—44. l.

²1. Kölcsenél.

felbomlott túrmenti falucska lehetett. A következő század hozza létre Kóródot, Csécsét, Istvándit, az eltűnt Kenézt s bizonyára Kómöröt és Fülestdet is. Fülestd ugyan, mint határnév, már 1181-ben szerepel, jobbágnépe azonban — 1345-ben is lakatlan s csak a XIV. század folyamán népesül be — nincs még. A Kölceseiek telepítő tevékenysége tehát a későbbi századokban sem szünetelt.¹ Az új faluk a család XIV. századi okleveleiben² tűnnek fel először. Nagyobb fejlődésnek egyedül Kölcese nézett elébe. Két folyóágtól s mocsaraktól körülvelt biztonságos hely, mégis forgalmas: az itteni Túr-átkelő ereszti át a bereg-szatmári forgalom jó részét. Természetes, hogy a birtokos-család a XIV. században, mikorra két évszázados emberi munka a túrmenti földeket is értékesítette s a birtok súlypontja északra tolódott, ideköltözik. Kölcese, mint uradalmi középpont, a középkor végére fejlődik városiassá. A belőle kiszakadt Kiskölcese ugyancsak jobbágybőség tanuja.³

A kölesei és istvándi határ néhány XII. századtól kezdve ránk hagyott, később már inkább vegyesképzésű, a párhuzamos magyar névanyag mellett mindig kisebbségben maradó szláv földrajzi neve bizonyítja, hogy a magyarság csekély számú idegen népelemet itt is talált. A táj jellege s a tisztásoknak még 1181-ben is kezdetleges településviszonyai viszont kizárják, hogy néhány folyómenti, a XII. századi magyar falucsirák színvonaláig sem érő településre gondoljunk, hiszen a szlávok nem tudták a faluneveket a magyarságra hagyományozni. Gebusán kívül, mely vagy elírás, vagy életképtelen és hamar megszűnt telep emléke, a minősíthető falunevek mindannyian magyarok.⁴ Az itt talált szlávok száma olyan jelentéktelen volt, hogy a terület óriási jobbágnévsorában — Kölese egy nevét s a Tótokat leszámítva — egyáltalán nem maradt emléke. A középkor végére, mondhatjuk, száz százalékot kitevő magyar jobbágnépet egészében a Sente-Mágócs-nemzetség telepítette ide.

2. Az összefüggő erdőterület nem ért véget a Kölesei-birtok határainál, hanem tovább követte a Túr mentét s keleten még szélesebben terült el a Szamos felé. A túrmenti erdősegből tekintélyes rész jutott a Szamos fölött XII. században adományt

¹ Pl. 1342. Tarpay 2.

² 1344. Kölcese, 1345. Kende (rosszul: 1315. Fejér VIII/I. 575. 1.).

³ 1508. Circumspectus civis de K., Kölcese; pallaciumot építenek: 1518. Lel. Prot. XI. 63. 1. — Kiskölcese: 1509. Perényi.

⁴ Bizonytalan a Kómörö és a Milota. Utóbbi szláv személynévből képeztetett. (Kniezsa.)

nyert Gutkeledeknek, akiket néhány nemzeti tag már igen korán képvisel e földön.¹ Ez és a területi összefüggés azt sejteti, hogy itteni birtokukat is a Szamosig nyúló nagy komplexummal együtt kapták s a két rész közt csak a település intenzitásában volt különbség. Északon a benépesítés munkája csaknem egészében az új adományosokra várt. Legfeljebb a korábban megjelenő Palád és Uszka multja mehet vissza még pár évtizedre, de hogy a nemzeti megjelenése előtt léteztek volna, nem valószínű. A Türtől délre, úgy látszik, még tovább tartott a nehézségek leküzdése: Hodos, Garbolc és Méhtelek az említett 1216-i határjárás idején nem léteznek; a két első a XIII. század folyamán, Méhtelek 1339 és 1344 közt keletkezett. A Gutkeledek telepítő tevékenysége ezzel véget is ért; részterületeket vásárló újabb jövevények, Drágfiak és Csaholyiak alapították a XIV—XV. században az anyaközségek határában megjelenő Kishodost, Kis- és Nagypaládot. A nemzeti kezén maradt faluk valamennyien a Tiba-ág leszármazottaira szálltak. Ismert lakóik, akárcsak a Kölcsei-birtokon, mind magyar nevéek, bár egykori szláv elemeknek Garbolc és Uszka magyarral vegyesen ránk-maradt egy-két szláv földrajzi nevében itt is nyoma mutatkozik. Ezek Garbolcon, minthogy a falu neve is szláv,² talán az előbb jött lakosságot képviselik, az egész területnek azonban — Garbolc, tudjuk, utóbb tűnik fel — a túlnyomó többségű magyarság volt első rendes faluközösségeket alkotó s a kezdet legnehezebb munkáját végző telepese.

3. A Káta-nemzeti Lázári-ága,³ melynek birtokmagváról, a monostoros Császlórról más helyen szólottunk, valószínűleg a XIII—XIV. század fordulóján szerzett keletebbre, a Szamosháton s ugyanakkor Ugocsában is nagyobb területeket.⁴ Ezek zöme szintén a nagy erdőségnek volt része s az átadás idején lakatlan. Nincsenek falvak ezen a területen egy határjáró oklevél bizonyosága szerint 1216-ban sem.⁵ Az adományos vagy utódai nem sokkal később telepítik meg az első jobbágyokat. Lázári — 1284-ben villa —, Sár — a XIV. század elején egyházas hely — és Homok, az első, mint possessiók már 1261-ben

¹ 1216. Fejér VII/3. 20. l. (hiteles másolata a Kállay-levéltárban: 1391. saec. XIV. 1249.), Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek II. 45. l., 1264. Zichy I. 12. l.

² A többi a bizonytalan Uszka kivételével magyar (Kniezsa).

³ L. Komáromy A.: A Káta-nemzetségről, Turul XIV. 60. l. és Karácsonyi J. i. m. II. 317. l.

⁴ Szabó I. i. m. 54. l. skk. ⁶ Forrását fentebb közöltük.

feltűnnek,¹ míg a hamar szétesett Sziget legalább száz évvel később keletkezik. Ez a négy falu a középkorban a rokon Vasvári-, Lázári-, Surányi- és Csarnovodai-család, valamint nőági atyafiaik kezén marad együtt s jómódú, Ugocsában is szép földeken gazdálkodó uraik nagybirtokuk részeként kezelik őket.² A nyíri ágazat Csaaholyi-családja három falut szerzett ezen a vidéken: Ricsét,³ Sonkádöt és Magasligetet. Sonkád már az 1181-i cégényi oklevélben szerepel, de a türmenti viszonyok ismeretében nem hihető, hogy a XII. század előtt létezett volna, míg a másik kettő valószínűleg nála is fiatalabb. A Csaaholyi-család — hacsak Magasliget és a második Ricse esetében nem — a telepítésben aligha vett részt, mert Ricsével együtt⁴ többi birtokát is a XIII. században kellett kapnia. Egész területünk helység- és családnevei keveretlen magyar jobbágyságra mutatnak. Sár egy német neve (Hensel) talán a szomszéd Németiből odakerült család emléke.

4. Van a Szamosház erdős területének néhány kismemes-telepe is, melyeket a szamosmenti csoportoktól csak fiatalabb voltak különböztet meg. Mint láttuk, ezen a vidéken XII. század előtt nincs rendszeres emberi település, de ezek a faluk javarészt annál is sokkal később jöttek létre. Köröskörül mindenütt királyi birtokok vannak (meggyesi, sárközi és Ugocsai erdőségek, Szatmárnémeti) s maguk a kismemes földek is — Mikola⁵ példájára képzeljük el — adományok útján egyenként szakadoztak le az uralkodó birtokállományából. Ősi jog alapján meggyökerezett várjobbágyokról itt alig lehet szó, adományozásnak viszont több emléke maradt. Így adja a király a már addig is többször gazdát cserélt Mikolát 1216-ban Mere comesnak s Adorjánt a XIII. század közepén olyan embernek, aki valóban kismemes-családnak őse.⁶ Ilyen lehetett Görbed nevadója és első magánbirtokosa is, aki a XIV. század elején élt.⁷

¹ Zichy I. 11. l.

² Familiárisok: 1478. Zichy XI. 222. l.

³ Később a Várdaiakra szállott Jánki-uradalom része.

⁴ L. 127K1281. Kemény: Appendix I. 56. L, Fejér V/I. 101. l.

⁵ L. az 1216-i oklevelet.

⁶ Szabó I. i. m. 356. l.

⁷ Származási helyük, amiből — hiszen szolganépet is kellett hozni — a jobbágyság eredetére lehet következtetni, szomszéd kisbirtokokon és királyi jobbágytelepeken keresendő. A Kóródi-családdal állnak pl. kapcsolatban az Egriek (1348. Kállay, saec. XIV. 908, 1339. DI. 38797), szatmári lakos kap adományt Mikolán, míg Görbed és Sárköz-újlak fekvése — az utóbbinak neve is — Meggyessel és Sárközzel való összefüggésre mutat.

Elsőnek, még a XII. században, Mikola települt meg. Az 1216 utáni száz év folyamán keletkezett Szarazberek. Birtokos-családja a Mikolaiakkal közös őstől származik s valószínű, hogy egész lakossága Mikolából telepedett át. Ebből a korból való Egri, nem sokkal az 1262 előtti időből Adorján s nem lehet idősebb az 1339-ben felbukkanó Sárközújlak sem. Görbed földje, mint láttuk, csak a századfordulón jut — lakók nélkül — magánkézre. Ideszámítottunk még három elszigetelten álló falut, Tiszabecset, Semjént és Ravaszdot is. Becs a vidék legelső telepei közé tartozik, a XII. század végén már lakói voltak. Telepítője, a király — vára és a Tiszát itt átlépő bereg-szatmári út miatt — a XIV. századig ragaszkodott hozzá; akkor a Drágfiak és a Gacsályi-rokonság szerezték meg maguknak. Hozzájuk került Tiszabecs tartozéka és melléktelepülése, a korán pusztává lett Semjén is. Ravaszd község — Fülöpösi birtoka — a XIII. században keletkezett, de két évszázad után már nincsenek lakói.

A kisbirtokos-családok későbbi sorsa itt is lassú szegényedés.¹ Újlak és Görbed földjének jó részét a Móricok fogják el előlük, az Egri- és Mikolai-család pedig gyors szétterebélyesedése miatt hanyatlik erőben, bár utóbbiak a Szarazberki-Simai osztályos atyafisággal együtt még három faluban maradnak urak. Egri kivételével mindennünem vannak emlékeink jobbágylakókról. Ravaszd két földrajzi nevének s a bizonytalanoknak kivételével — ezek a Kölcsei-birtokról már ismert korai szlávástól származnak — minden más névemlék magyarságukat bizonyítja.² A birtokosrétegen kívül tehát a jobbágyság is egészében magyarnyelvű volt.

5. Az északi erdővidékhez hasonlót találunk a Homoród mentén s az attól délre fekvő sík területen is. Mint ahogy semmi bizonyíték nincs rá, hogy itt a XII. század előtt emberek éltek, nem is valószínű, hogy rendszeres települések ezen a földön a másik, hasonló képű táj faluinál hamarabb keletkeztek volna. Észak felé nem tudunk pontosan határt vonni s csak az egység kedvéért tárgyaljuk itt Gilvác—Dob—Zsadány—Amac később ugyanazon kézen egyesült falucsoportját. Valószínűen mind a négynek királyi uradalom rakta le alapjait.

¹ Familiárisi szolgálat: 1496. Lel. Acta 26, 1478. Zichy XI. 222. 1, 1452. Dl. 14584, 1524. Perényi.

² A falunévek közül csak Mikola és Semjén bizonytalan (Kniezsa).

Gilvács vára a XIV. században is az uralkodóé, Zsadány — vétel útján kismemes-családhoz került része kivételével — hasonlóképp, Dobot pedig valamikor, úgy látszik, besenyők, királyi népek lakták. A legkorábban kialakultak közé így elsősorban Dob tartoznék s odaszámítható még Zsadány is,¹ míg a másik kettő későn tűnik fel s biztosan nem mondhatunk róluk. Kiszadány közvetlenül a királytól, Dob és Amac Borsa nb. Beke, Gilvács a Gutkeledek uralma után került Szántai Petőfiak s onnan Bátoriak uradalmába.² Csak a XIV. századra megkettőződött Zsadány egyik fele marad a Piskárkosi-családé.

A várnép- vagy királyi erdőőr-származású jobbágyságnak túlnyomórészt magyarnak kellett lennie, amit a földrajzi és jobbágynevek egy falu kivételével igazolnak is.³ Gilvácsnál a lakók szláv eredetével kell számolnunk, mely azonban nem hagyott sokáig tartó nyomokat maga után s egy 1446-i oklevél pl.⁴ már a Sclausus nevű jobbágy telkét is magyarnak nevezi. Ugyanez a forrás tudósít arról, hogy a XV. századra egy harmadik, újonnan jött elem, a románság került számbeli fölénybe. Az itt felsorolt «oláh» jobbágytelkek lakói közül csak egynek van román neve (Radol), kettőnek bizonytalan (rufus és egy keresztnév), egyet neveznek tiszttségéről (Kenesius) s egy visel magyar nevet (Sypos). Az utóbbiból más magyar származásúak elrománosodására s egyben a románságnál érvényesülő magyar kultúrhatásra is lehet következtetni. A gilvácsi románok nem sokkal az említett oklevél kelte előtt s valószínűleg Közép-Szolnokból, a Kraszna völgyén át jöttek fel ilyen nagy távolságra, a Bükk-től nyugatra eső síkon t. i. sehol sincs nyomuk a krasznamenti Gyöngy kivételével, a gilvácsi nyelvsziget tehát aligha lehet az erdővidéki oláhsággal egy eredetű.

6. Az erdőség többi falvai külön-különállóak s nyilván egyenként, nagyjából már kész keretekben, szakadoztak le az erdői ispánság vagy a vármegye birtokállományából; a Csáki- és Bátor-család éppúgy, mint a kismemes-ősök, adomány útján jutottak hozzájuk. Piskárkos, Tagy, Hodos és Madarász kisbirtokos-gazdáiról alig maradt emlékünck. Első ismert őseik a XIV. század elején éltek, de hogy mikor s honnan kerültek

¹ 1215. Reg. Var. 196. l

² 1393. Dl. 7856, 1417. Dl. 10624. — A Petőfiak származására I. Karácsonyi J.: Magyar nemzetségek III. 161. l.

³ Falunévek: Gilvács szláv, Dob magyar, Amac és Zsadány bizonytalan. (Kniezsa.)

⁴ Dl. 13934.

oda, nem tudjuk.¹ Egészen függetlenek tőlük a távoleső Kegye birtokosai, kiket kapcsolataik a szomszéd középszolnoki családokhoz fűznek. Kegye legkésőbb a XIII. században már fennállott, de új birtokosai: Bátoriak a XIV. és XV. század fordulóján határában két más Kegyét is telepítettek, míg az északi faluk sora — közelebről meg nem határozhatóan — a XII—XIII. század idején alakult ki. Tagy utóbb a Bátoriakhoz kerül, de a Piskárkosiak két falvukkal végig szép erőt képviselnek. Már első adataink szerint is gazdag nagybirtokos-családok az urai Terebesnek (Bátori), Hiripnek (Móric, majd Drágfi), Géresnek és Gyöngynek (Csáki). Közülük legalább kettő (Terebes és Gyöngy) a XII. században is állott.² Az egész területen széttekintve világosan látszik, milyen fölényben vannak ezek a nagybirtokosok jobbágyerő dolgában. A kisnemes-telepekből csak egy-két középkori jobbágynev maradt ránk, holott a gazdag urak falvaiból ugyanakkor sokkal többet ismerünk. Biztosan következtethető ebből, mennyire elenyésző volt előbbieken a szolganép száma, ha tudjuk, hogy a XV. század végén még a Csákiak Gyöngyén is csak 12 jobbágycsalád képviselte a birtok $\frac{1}{4}$ -ét, Géres negyedeként pedig három lakott és lakatlan jobbágytelket, valamint hét lakott «loca sessionalia»-t osztottak ki.³

Az elsőnek megszálló jobbágylakosság — mint a telepek nevei s a megőrzött jobbágynevek túlnyomórésze bizonyítja — három falu kivételével magyar volt. Szlávokat talált a magyarság Terebesen és Hiripen, a helyek nevén kívül azonban előbbieken csak két XIII. századi személynévben, utóbbiaknak pedig egyáltalán nem maradt nyoma s a XV. századra mindkettejük elmagyarosodása befejeződött. Idegen nép vetette meg az alapjait Gyöngy falunak, a helynév régibb alakja ugyanis a német Perl szó s német nevet visel egyetlen XIII. századból ismert lakója, Ecyul is.⁴ Ám, amint a Gyöngy fordítás s a későbbi névanyag magyar többsége mutatja, környezete e német nyelvszigetet hamar magába olvasztotta. A XIV—XV. században valószínűleg északra igyekvő románság lecsapódásai érték a magyar alapítású Kegyét és a magyarrá lett Gyöngyöt. A régi

¹ A Hodosiak a Szamosmente kisnemes-társadalmával állnak rokonságban.

² 1215, 1216. és 1220.: Reg. Var. 198, 204, 247. l.

³ 1489. Lel. Acta 31.

⁴ Kniezsa és M. Ny. X. 197, XI. 366, XII. 312, XVI. 138. l. a Reg. Var. idézett helyeit. Bizonytalan még a Tagy és Kegye szók hovatarozása, de magyarságukra más bizonyítékaink vannak.

«Magyarkegye» mellett a Bátoriak két új falunak, «Olahkegének» és «Varalyakegének» vetik meg alapját. Ezek lakóinak többsége már a románságból kerül ki s szervezetben és népi összetételben hamarosan éreztetik hatásukat régi testvérükkel is: egy 1433-i oklevél mind a hármat oláhnak nevezi.¹ XV—XVI. századi kegyei nevek közt szép számban akadnak még magyarok, de néhány szláv s a «vajdák» már az új jövevények emlékei. Gyöngy elrománosodása hasonló körülmények közt ment végbe: XV. századi névsorok magyar származású lakók fölényes többségének bizonyágai, de egyik szláv neve, vajdája s a possessio Valachialis elnevezés² ugyanakkor román szervezetre és a tényleges számarány átfordulására mutatnak.

* * *

Míg északon Garbolc szláv eredetét s egy-két Kölcse- és Uzska-környéki szláv nevet, tehát itt is elsősorban folyómenteteket, leszámítva, nincs biztos adatunk középkori nemzetiségekről — közülük legfeljebb a Kölcse-vidékiek számíthatók korainak — s így az irtott erdővidék népét szórványainak beolvadása után egységesen magyarnak vehetjük, addig délen valamivel változatosabb a kép. Itt a koraközépkorban három szláv-, egy besenyő- és egy német-magvú falu jelent a magyar egységen ékeket. Asszimilációjuk, ha előbb nem, a XIV. századra befejeződik, hogy valamivel később éppen közülük válják kettő hegyekről leszivárgó jövevénynép lassú gyarapodása folytán román nyelvterület részévé. Románok települnek a magyar alapítású Kegye határaiba is, ősi területükhöz, a hegységhez általában mindenütt közel maradván.

Vidékünk egy-két évszázaddal később települt falui idősebb testvéreiktől kétségkívül fejlődésben, népsűrűségben is elmaradtak. Talán ez az oka annak, hogy fejlettebb, mezővárosias telepet itt — Kölese kivételével — nem találunk. Pusztásodásnak köztük is kevés a nyoma.

¹ DI. 12501.

² 1475. Becsly.